

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавра»

на тему: **«Мусульманське завоювання Піренейського півострова
в мусульманській та християнській історичних традиціях»**

«The Muslim Conquest of the Iberian Peninsula in Muslim and Christian
Historical Traditions»

Виконав: студент денної форми навчання
спеціальності 032 історія та археологія

Тропанець Олексій Валерійович

Керівник к.і.н., доц. Луговий О. М. _____

Рецензент д.і.н., проф. Музичко О. Є.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від _____ 2022 р.

Захищено на засіданні ЕК № __

протокол № __ від _____ 2022 р.

Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

_____ Гребцова_І. С.

(підпис)

(прізвище, ініціали)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Одеса - 2022

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Джерельна база та історіографія	6
1.1. Джерельна база досліджень.....	6
1.2. Історіографія.....	12
Розділ 2. Причини завоювання	18
Розділ 3. Хід завоювання	24
Розділ 4. Відображення в джерелах позиції різних категорій населення Вестготського королівства	35
4.1. Юдейські громади.....	35
4.2. Роль готської знаті.....	39
Розділ 5. Боротьба Астурії.....	44
Висновок	49
Список джерел та літератури	53

Вступ

Падіння Вестготського королівства та мусульманське завоювання Піренейського півострову є досить важливим аспектом у вивченні історії Сходу. Саме в цей час спостерігається пік могутності Халіфату та криза Вестготського королівства, котра призвела до його завоювання арабами.

Актуальність теми. З наукової точки зору досі залишаються перспективним завдання розглянути уявлення про роль різних чинників в процесі завоювання мусульманами земель Вестготського королівства, виражені в творах двох різних історичних середньовічних традицій. З огляду на ці тексти варто розглянути наступні питання: Якими були причини завоювання? Роль графа Юліана у війні. Яка була роль готської знаті? Яка роль євреїв у завоюванні арабів? Досі навіть немає певності щодо коректного датування арабського завоювання Іспанії. Дискусійність вищевказаних проблем є причиною того, що проблема Арабського завоювання є й донині актуальною і досі викликає жвавий інтерес сучасних дослідників. Розв'язанню зазначених проблем присвячено дану роботу.

Мета роботи – порівняння викладу у мусульманських та християнських історичних джерелах інформації про завоювання мусульманами Піренейського півострову на початку VIII ст.

Завданнями роботи є:

- провести огляд джерельної бази визначити її структуру;
- проаналізувати погляди мусульманських та християнських середньовічних істориків щодо причин арабського завоювання Іспанії зокрема прослідкувати розвиток сюжету про зраду графа Юліана;
- продемонструвати різноманітність викладу ходу завоювання у джерелах різного походження;

- дізнатися відношення мусульманських та християнських джерел до ролі, котру відіграла юдейська громада в цьому завоюванні;

- виявити в джерелах свідчення дії вестготської знаті в умовах мусульманського вторгнення зокрема прослідкувати розвиток сюжету про долю синів короля Вітици;

- прослідкувати за мусульманськими та християнськими джерелами боротьбу Астурії на чолі з Пелайо за свою незалежність від Арабського халіфату.

Об'єкт дослідження – історичні джерела які описують арабське завоювання 711-713 рр. на Піренейському півострові.

Предметом дослідження є виклад подій арабського завоювання Піренейського півострова в джерелах мусульманського та християнського походження.

Хронологічні рамки роботи – 711-713 рр.

Географічні межі дослідження – території сучасної Іспанії.

Методологічна база роботи ґрунтується на принципах наукового пізнання: історизму, об'єктивності та системності, які дозволяють побачити умови виникнення, розвитку й наслідків подій, явищ та процесів, а також розуміння їх причинно-наслідкового зв'язку. При написанні дипломної роботи, розробці її концепції, положень та висновків застосовуються наступні загальнонаукові та історичні методи дослідження: аналітичний, описовий, проблемно-хронологічний. Специфіка дослідження вимагає звернутися до джерелознавчої методики, до історико-порівняльного та біографічного методів.

Структура роботи складається з вступу і 5 розділів, висновок і список джерел і літератури, що налічує вісімнадцять позиції, з котрих вісім джерел і десять літератури. Перший розділ має підрозділ в них описується джерельна

база і історіографічна в ній міститься свідчення про авторів, які займалися цією темою. Другий розділ – причини завоювання розглянуті з точки зору арабських і християнських джерельних традиції. Третій розділ реконструкція ходу завоювання арабами Піренейського півострову у 711-713 рр. Четвертий розділ має два підрозділа. Перший підрозділ розбирає роль євреїв і міст у завоюванні. Другий підрозділ досліджує яку роль відігравала готська еліта у цьому завоюванні. І останній п'ятий розділ теж реконструює подальшу боротьбу Пелайо і астурійців проти мусульманського ярма.

Розділ 1.

Джерельна база та історіографія

Якщо розглядати джерела Іспанії часів занепаду Вестготського королівства і початок панування арабів на Піренейському півострові, спочатку джерела можна розділити на арабські джерела і християнські джерела.

1.1 Джерельна база досліджень. Розгляд арабської джерельної бази варто розпочати з праці Ібн Абд ал-Хакама під назвою «Завоювання Єгипту, ал-Магриба і ал-Андалуса», оскільки це майже безцінне джерело, можливо, найраніший збережений арабський звіт про ісламські завоювання країн, названих у заголовку. Ібн Абд ал-Хакам походив з сім'ї відомих єгипетських учених. Його батько, Абдуллах ібн Абд ал-Хакам (772-829), був головою малікітів Єгипту. Після його смерті головою малікітів став Мухаммад, старший брат Абд ар-Рахмана. За халіфа аль-Васіка історик і його брати відмовилися прийняти догмат мутазилітів про сотвореність Корану. У 237/851-2 Халіф ал-Мутаваккіль зажадав конфісковане раніше майно еміра Єгипту, але воно виявилось витраченим. Повернути гроші вимагали в історика та його братів. У ході судового процесу один із братів помер від побоїв, а решта мали внести до скарбниці близько півтора мільйона динарів, у результаті сім'я втратила майно та вплив. У своїй праці він описує завоювання Іспанії мусульманами. Більша частина роботи присвячена легендарній доісламській історії Єгипту, мусульманському завоюванню Єгипту, мусульманському завоюванню Північної Африки, її раннім мусульманським поселенням та її першим ісламським суддям. Його праця - майже безцінне джерело, можливо, найраніший арабський звіт про ісламські завоювання країн, з якими він має справу. Однак, оскільки текст Ібн Абд аль-Хакама був написаний приблизно через 200 років після подій, що описуються, він значною мірою змішує факти з пізнішими легендами.

Ібн аль-Кутия (пом. у 977 р.), автор історичного твору «Історія завоювання аль-Андалусу» та перший власне андалусійський історіограф, чие ім'я означає «син готської жінки», заявляв про своє походження від Вітіци, одного із останніх королів вестготів в Іспанії, через його онучку Сару аль-Кутия (що перекладається з арабської мови як «готка»), яка вирушила в Дамаск і вийшла заміж за Ісу ібн Музахіма. Арабський клієнт 10-го омейядського халіфа Хішама. Потім Сара та Іса повернулися в Аль-Андалус. Ібн аль-Кутия народився і виріс у Севільї. Його сім'я знаходилася під заступництвом племені Курайші, а його батько був кадї (суддею) у Севільї та Есіху. Бану Хаджадж, що також жили в Севільї, були близькими родичами його сім'ї, також стверджуючи, що походять від вестготської королівської родини. Учень Ібн аль-Кутия аль-Фараді склав короткий нарис життя свого вчителя для свого біографічного словника, що зберігся в пізньосередньовічному рукописі, виявленому в Тунісі в 1887 році. Аль-Фараді повідомляє нам, що Ібн аль-Кутия спочатку навчався в Севільї, у Кордові. Аль-Фараді попереджає, що історії Кутій були казками (ахбар), а не серйозною історією (таріх). Під керівництвом Саїда ібн Кахіра він вивчив, запам'ятав та передав велику історичну працю, відому як «Аль-Каміль» («Повний»), написану відомим бахрійським філологом аль-Мубаррадом. Він помер в старості в Кордові. Вплив його королівського походження, ймовірно, лежить в основі захисту договорів між арабськими мусульманськими завойовниками і готською аристократією — як світською, так і церковною — які зберегли їх у своїх маєтках. Його історія переказує легенду про роль «синів Вітіци» у битві при Гвадалете. Його праця «Історія завоювання аль-Андалусу»; знайдена тільки в одному з збережених рукописів, Bibliothèque Nationale de France № 1867. Припущення про існування копії серед багатой колекції рукописів у Костянтині, Алжир, Сі Хамуда бен Шейха ель-Факуна здається малоімовірним, згідно з останніми дослідженнями. 18-томна історія була написана в період розквіту Омейядського халіфату Аль-Андалус і охоплює його перші 250 років. Ібн аль-Кутия розповідає про життя християн, іудеїв та

новонавернених мусульман, а крім оповідань правителів — про інтриги серед слуг, дрібних чиновників, поетів, суддів, наложниць та лікарів.

Ахмед Аль-Маккарі Ат-Тлесман родом із стародавнього та відомого роду в Маккарі, розташованій недалеко від Тлесмана. Ахмед народився у Тлесмані, де минули перші роки його життя. Він навчився Корану і хадісам від свого дядька Абу 'Осман Саїд Ібн Ахмеда, який обіймав посаду муфтія в цьому місті. Ахмеду з ранніх років була прищеплена любов до науки, літератури, яка зробила його відомим протягом усього життя. Завершивши свою освіту, він залишив рідні краї в 1601 р. і відправився до Фецу, де він прагнув потрапити до товариства вчених чоловіків тієї епохи і був присутній в них. З багатьма вченими він зав'язував тісні дружні узи. Потім він повернувся до Тлесмана. Там він прожив чотирнадцять років, будучи в історико-літературних сфері у суспільстві вчених, а потім наприкінці 1618 р. Ахмед покинув Фец і відправився в Александрію, щоб здійснити паломництво в Мекку і Медину. Відразу ж після приїзду, багата і впливова людина надала Ахмеду приміщення в школі Джакмак, керівником якого він був, і завітав йому кілька відзнак. На вимогу цієї людини Ахмед і написав свою історичну працю. Ахмед Аль-Маккарі написав такі роботи: - 1. «Розквіт бутонів та квітів садів історії Каді Ййаза». – 2. «Солодкий аромат квітів історії Дамаска тощо».

Що стосується християнських джерел то тут треба згадати найстарішу хроніку - Мосарабська хроніка 754 року. Її укладачем був анонімний мосарабський (християнський) літописець, який жив під арабським пануванням у якійсь частині Піренейського півострова. З XVI століття його приписували невідомому єпископу, Ісидору Пасенсісу, але зараз це приписування широко визнано як результат помилок. Є також деякі розбіжності щодо місця написання літопису. Тайлхан назвав Кордову, де було написано це джерело. Моммзен стверджує, що це була Толедо. Недавнє дослідження Лопеса Перейри відкидає обидва ці твердження на користь невідомого міста на південному сході Іспанії. Хроніка 754 року охоплює

період із 610 по 754 рік. Хроніка починається з царювання Іраклія і вважається свідченням очевидця завоювання Іспанії Омейядами. Деякі вважають його одним із найкращих джерел з вестготської історії та історії арабського завоювання Іспанії та Септиманії. У творі є три основні моменти: перші дві – Візантія та вестготська Іспанія, а третя – завоювання Омейядів. Варто підкреслити, що ця хроніка є найдавнішим збереженим текстом з тих, що детально звертаються до завоювання Піренейського півострова арабами.

Ще одне джерело це «Готська історія» (розділ більшого твору «De rebus Hispaniae»), яку написав Родріго Хіменес де Рада. Про нього написано дуже багато. Він народився близько 1170 р. в Раді, він був сином Хімено Переса де Рада, володаря Кадрейти та Ради, який служив при дворі Санчо VII Наваррського та Єви де Інохоси; його дідусем по батьковій лінії був Педро Тісон де Рада, який мав вирішальний вплив на сходження Раміро II на трон Арагона; по материнській лінії були Мігель Муньйос де Інохоса, сеньйора Інохоса-дель-Кампо та Деза, що служив Альфонсу VII. Після завершення свого першого навчання, він вивчав філософію та право в Університеті Болонія протягом чотирьох років, приблизно між 1195 і 1199 роками, і богослов'я ще чотири роки в Парижі. Він також володів латинською, баскською, італійською, французькою, німецькою, англійською, арабською і, можливо, грецькою та івритом. Став архієпископом Толедо у 1209 році і майже сорок років займав цю посаду. Заснував нинішній собор на місці старої мечеті; він служив радником і дипломатом короля Наварри Санчо VII і канцлером у Альфонсо VIII і Фернандо III. Він організував хрестовий похід проти Альмохадів Аль-Андалусі, особисто керуючи декількома кампаніями Реконкісти, у тому числі в битві при Лас-Навас де Толоха; здобув за пожертви чи військового завоювання численні володіння на всій кастильській території, головною з яких була Касорла. Він досяг успіху в Латеранській та Ліонській раді. Вчений і поліглот, він також був автором хроніки «De rebus Hispaniae», також відомої як готична історія або хроніка Толедо. «De rebus Hispaniae»

Зскладається із дев'яти книг, що містять історію півострова від перших народів до 1243 року. Вперше в іспанській історіографії Хіменес де Рада використав джерела з Аль-Андалуса і розробив огляд усіх територій півострова, включаючи королівства Арагон, Наварра, Португалія, Кастилія, Леон та попередник Леона Королівство Астурія. Більшість книги присвячена володінням вестготського королівства; Глава, під назвою «*Historia gothica*», дуже велика і докладна. Інші розділи присвячені іншим півостровним народам: Римляни, остготи, вандали, свеби, араби та ін. Ця праця протягом століть була важливим джерелом для вивчення історії Іспанії.

Лука Туйський (між 1180 і 1200, Леон (?) - 1249) - єпископ Туї (Галісія), історик та агіограф. Називав себе уродженцем Леона, імовірно був каноніком у базиліці Святого Ісідора у цьому місті. У 1234 р. здійснив паломництво до Риму. До 1239 року, коли був призначений на єпископську кафедру Туя, обіймав посаду магістр *scholarum*. Відомий як автор 4 творів: "Всесвітня хроніка" ("*Chronicon Mundi*"), "Про інше життя" ("*De altera vita*" - написаний близько 1235-1237 унікальний для іспанської традиції того часу приклад полемічного твору проти єресі катарів), "Книга про чудеса блаженного Ісідора" ("*Liber miraculorum beatissimi Isidori*"), "Видіння Іоанна, астурійського пустельника» («*Visio Iohannis heremitaе*»). «Всесвітня хроніка» була складена у 1230-х (завершена до 1238) на замовлення королеви Беренгели Кастильської, матері Фернандо III Святого, короля Леона та Кастилії. Розповідь охоплює період із давнини до 1236 (завоювання християнами Кордови). Основними джерелами відомостей для Луки Туйського були праці Павла Орозія, Ідація, Ісідора Севільського, латинські хроніки XI-XII ст. Твір Луки Туйського поряд з «Готською хронікою, або Про події в Іспанії» Родріго Хіменеса де Ради вважається найважливішим історичним твором у середньовічній латиномовній літературі Іспанії. У «Всесвітній хроніці» автор пише про Вестготське королівство, перелічує події, королів і надає пророцтво Ісідора про падіння готів і напад «варварів», котрі «придушуть вас незліченними

поразками, страхом і голодом». Потім Лука Туйський розповідає нам про Юліана і як саме він зіграє свою роль. Закінчується хроніка, тим що «маври» захоплюють Вестготське королівство, а останні готи «зачинившись на крутих скелях Піренейських гір, Астурії та Галісії» продовжили боротьбу проти «сарацинів».

І на останок Хроніка Альфонсо III є історичним нарративним джерелом, яке приписується самому королю Альфонсо III(). Вона охоплює період від правління Вамби до кінця правління Ордоньо I в Астурії. Є дві версії цієї хроніки: *Rotense*, знайдена в Кодексі Роди, та *Sebastianense*, також звана *Ovetense*, *ad Sebastianum* або *Erudita*. У 1615 Пруденсіо де Сандовал опублікував фрагмент хроніки, що охоплює правління королів Астурії, вставлений і виправлений ним самим, хоча *editio princeps* вважається видання Хуана Феррераса в його «Історії Іспанії» в 1727 році. У хронологічному порядку хронік, що належать до астурійської монархії та її історії, найстарішою є Хроніка Альбельденсе, а потім Хроніка Альфонсо III. Першою «версією» останньої є *Crónica Rotense*, названа так тому, що вона була знайдена в соборі Сан-Вісенте-де-Рода-де-Ісабена.

Пізніше з'являється Хроніка Ов'єдо, в якій більше уваги приділяється Дону Пелайо як наступнику королів Вестготського королівства. Метою цих двох хронік було продемонструвати спадковість королівства Астурія щодо Вестготського королівства. Хроніка написана досить варварською латиною. Вважається, що автором був мирянин, для багатьох вчених сам король Альфонсо III, оскільки у фразі, що відноситься до міста Візеу в Португалії, говориться, що воно було заселене «відповідно до нашого мандата» - фраза, яку міг написати тільки король. У хроніці стверджується, що вона є продовженням історії готів єпископа Ісидора Севільського і завершена наприкінці царювання Ордоньо. Як тільки попередня «версія» була складена, король Альфонсо III відправив її своєму племіннику Себастьяну, єпископу Саламанки або Оренсе, який покращив стиль, від ретушувавши грубу латину,

піддавши цензурі різні фрагменти і вів деякі ідеологічні виправлення, такі як аристократичне піднесення готського втручання у походження королівства Астурія. Ця виправлена версія відома як версія Ad Sebastianum або Sebastianense.

Як бачимо джерельна база численна і дозволяє досліджувати ці події як з точки зору християнської історичної традиції, так і мусульманської.

1.2 Історіографія. Почати оглядовими фразами. Дослідження історії мусульманського завоювання Піренейського півострова має величезну історіографію. Воно особливо приваблює іспанських істориків, але також актуальне і для дослідників з інших країн.

Генріх Грец (31 жовтня 1817 - 7 вересня 1891) - народився в прусській провінції Позен. Ідіш був його рідною мовою. Через погані умови в сім'ї в 1831 році його відправили до родичів до Вольштейна, де він відвідав талмудичні лекції рабина Самуеля С. Мунка. З 8 травня 1837 року до кінця липня 1840 року він жив як студент і літературний помічник («Фамул») у будинку Самсона Рафаеля Хірша, тодішнього регіонального рабина Ольденбурга. Потім він вирушив до Бреслау. З 1842 року він навчався в Університеті Бреслау як самоучка зі спеціальним міністерським дозволом, де він займався історичними, філософськими, східними та фізичними дослідженнями та отримав докторський ступінь у квітні 1845 року в Єнському університеті. У Бреслау він відвідав семінар учителів католицької школи. Взимку 1852/1853 р. він читав лекції з історії євреїв у Берліні. Він був призначений лектором з єврейської історії в нещодавно заснованій Єврейській теологічній семінарії в Бреслау в 1853 р. і пропрацював тут 37 років до своєї смерті як «широко відомий і шанований лектор» з єврейської історії та біблійної критики. У грудні 1869 року прусський уряд призначив його почесним професором Університету Бреслау, у якому він був допущений до атестату зрілості. Королівська іспанська академія історичних наук у Мадриді зробила його почесним членом (27 жовтня 1888 р.), а також на знак визнання його

об'єктивного звіту про вигнання євреїв з Іспанії. З 1869 по 1887 рік він також видавав щомісячний журнал з історії та науки іудаїзму. Грець відвідав Палестину в 1872 і заснував притулок в Єрусалимі. Могила Генріха Греца знаходиться на Старому єврейському цвинтарі у Бреслау (Вроцлав). Найзнаменніша його праця це "Історія євреїв від найдавніших часів до сьогодення", яка вийшла у дванадцяти томах. Стародавню історію було присвячено перші три томи. Четвертий том: Перша танаїтська сім'я, ставлення християнства до іудаїзму, політичне становище євреїв під час правління Доміціана Адріана, повстання при Бар-Кохбі, остання танаїтська сім'я, становище євреїв у Вавилонії та парфянських країнах. П'ятий том: Положення євреїв у Європі, євреї Аравійського півострова, Мухаммад та євреї, положення євреїв у Франкській імперії, розквіт єврейської науки та іудео-іспанської культури. Том шостий: Перший хрестовий похід та його смутку. Сьомий том: Новий стан євреїв у християнстві, чорна смерть, влада кастильських євреїв при доні Педро. Том восьмий: Гусити та євреї, євреї в Італії, Німеччині та Туреччині, інквізиція в Іспанії та вигнання євреїв з Іспанії, Наварри та Португалії. Том дев'ятий: Наслідки вигнання євреїв з Іспанії та Португалії, євреї у Польщі та Голландії. Том 10: Німецькі євреї та Тридцятирічна війна, Хмельницький та переслідування євреїв у Польщі козаками, нове поселення євреїв у Англії. Одинадцятий том: Французька революція та визволення євреїв.

Рафаель Альтаміра-і-Кревеа (10 лютого 1866 - 1 червня 1951) - народився в Аліканті, де пішов до середньої школи. У липні 1882 року він перейшов до університету Валенсії, де вивчав право. У 1886 році вирушив до Мадриду, щоб захистити докторську дисертацію «Історія комунальної власності». У 1888 почав працювати в редакції La Justicia, газети Республіканської централістської партії, яку він пізніше керував. Свої статті він підписує як Анхель Герра. У Мадриді працює секретарем у Museo de Instrucción Primaria (пізніше Museo Pedagógico Nacional), а також бере на себе

керівництво Бюлетенем безкоштовного навчального закладу. Паралельно працює юристом. В 1891 Рафаель Альтаміра-і-Кревеа опублікував «Вчення історії». У березні 1895 року написав «Критичний огляд іспанської історії та літератури». У 1897 році дослідник приєднався до кафедри історії права в Університеті Ов'єдо. У 1898 році створив разом з іншими професорами юридичний факультет в Університеті Ов'єдо. Після 1898 року Рафаель Альтаміра-і-Кревеа робить свій внесок у розсіювання іспанського песимізму своєю «Психологією іспанського народу» і особливо своєю найважливішою роботою «Історія Іспанії та іспанської цивілізації». У 1944 році емігрував до Мексики. 1951 року йому було знову присуджено Нобелівську премію миру, але він її не отримав, помер 1 червня того ж року в Мехіко. Його найважливіший труд це «Історія Іспанії та іспанської цивілізації», де він починає свою працю з самого початку, з перших людей, перших поселень, перші державні утворення. Якщо загалом, то цей труд охоплює всі періоди, що пов'язані з історією Іспанії, але він містить сухий набір фактів, який не пояснює причини та наслідки.

Володимир Костянтинівич Піскорський (10 серпня 1867— 16 серпня 1910) - народився в Одесі в дворянській родині. Навчався в І Київській чоловічій гімназії. У 1886 році вступив на історико-філологічний факультет університету святого Володимира м. Києва. 1890 року закінчив Київський університет по закінченні був залишений при кафедрі світової історії для підготовки до професорського звання. Викладав світову історію на посаді приват-доцента. Ще в студентські роки В. Піскорський викладав в гімназіях м. Києва. Піскорському пропонували зайняти місце свого вчителя І. В. Лучицького, але він відмовився й прийняв пропозицію працювати в Ніжині. Від 1901 року — професор Ніжинського історико-філологічного інституту. Там він міг продовжити викладання в навчальних закладах м. Києва та одночасно брати участь в діяльності в Київському історичному товаристві Нестора Літописця, Педагогічному товаристві, а також благодійних

товариства Допомоги нужденним студентам та Грамотності. З ранньої юності і до 1906 року життя і робота В. К. Піскорського були пов'язані з Києвом і Ніжином. Після розгрому народних виступів, в яких брали участь студенти історико-філологічного факультету, студентів підтримував професор Піскорський. Окрім цього він під час виступу рятував євреїв від погромів і брав участь в визволенні політв'язнів. За ці дії йому і його родині погрожували смертю чорносотенці, він мав припинити перебування в Ніжині й прийняв запрошення Казанського університету очолити там кафедру. Від 1906 року — професор Казанського університету. Родина Піскорського мала намір повернутися до рідного Києва, коли старші діти позакінчують гімназії. В Казані В. К. Піскорський працював всього чотири роки до смерті. Основна його діяльність і роки навчання пройшли в Києві в Україні. Автор праць з історії середньовічних Італії, Каталонії, Іспанії та Португалії. Помер 16 серпня 1910 року в Казані. Похований в Києві на Звіринецькому кладовищі. "Історія Іспанії та Португалії" одна з головних праць Володимир Костянтинович Піскорський. В ній автор детально розкриває історію Іспанії і дає кілька причин падіння Вестготського королівства. Але сам хід завоювання арабами Піренейського півострова розглядається у нього дуже мало.

Еваріст Маклуф Леві, відомий як Еваріст Леві-Провансаль, народився 4 січня 1894 року в Алжирі, помер 23 березня 1956 року в Парижі (Франція). Він отримав середню освіту в ліцеї Костянтина і продовжив навчання в Алжирському університеті. Під час Першої світової війни, він був важко поранений у битві на Дарданеллах і залишився одужувати в Марокко. Саме в Ріфі підтверджується його покликання арабіста. Призначений професором Інституту вищих марокканських досліджень в Рабаті в 1920 році, він опублікував дві свої дисертації в 1922 році. Свою роботу він присвятив мусульманському Заходу в середні віки. Завершив кар'єру професором Сорбонні та директором Інституту ісламських досліджень Паризького університету. Еваріст Леві-Провансаль, який вважається лідером французької

ісламології, стає директором «Інституту ісламських досліджень» в Алжирі. Фахівець з мусульманської Іспанії, його дослідження та інновації базують сучасну історіографію на мусульманській присутності в середньовічній Іспанії. Праці: «Мусульманська Іспанія в 10 ст.», «Мусульманська Севілья на початку 12 ст.» і «Історія мусульманської Іспанії». "Арабська культура в Іспанії" одна з головних праць Леві-Провансаль. У цьому значенні автор розкриває як арабська культура вплинула і змішалася з християнською культурою. У цій роботі Леві-Провансаль припускає деякі теорії, одна з теорій, що арабська культура була вже відома вестготам до завоювання 711 року.

Вільям Монтгомері Уотт (14 березня 1909 – 24 жовтня 2006) – народився в Церері в Шотландії. Уотт був висвячений у шотландську єпископальну церкву в диякони і священники в 1940 році. З 1939 по 1941 рік служив священником в церкві Святої Марії Болтона, Вест-Бромптон, Лондонської єпархії. Дослідник переїхав до Старого Сент-Пола, Единбург, щоб продовжити своє навчання. З 1943 по 1946 рік служив спеціалістом з арабської мови в англіканського єпископа Єрусалима. Після того як Уотт повернувся до академії у 1946 році, він більше ніколи не займав релігійних постів на повний робочий день. Проте Вільям Монтгомері Уотт продовжив своє служіння на почесних та неповних посадах. З 1946 по 1960 був почесним священником в англо-католицькій церкві Старого Святого Павла в Единбурзі. У 1960 році став членом екуменічної громади Іона у Шотландії. З 1960 до 1967 року став почесним священником у церкві Святого Колумби біля Единбурзького замку. У період з 1980 по 1993 рік, після відходу з академічного середовища, був почесним священником церкви Святої Марії Діви, Далкейт та в церкві Святого Леонарда, Лассуейд. Уотт був професором арабських та ісламських досліджень в Единбурзькому університеті з 1964 по 1979 рік. Його називали «останнім сходознавцем». Уотт був запрошеним професором в Університеті Торонто, Коллеж де Франс та Джорджтаунському університеті. Уотт помер в Единбурзі 24 жовтня 2006 року у віці 97 років. Своє дослідження

"Мусульманська Іспанія" В. Уотт починає з завоювання арабами Піренейського півострова. Перед цим він подає кілька причин падіння королівства Вестготів. При цьому хід завоювання описаний в роботі дуже коротко. Уотт розкриває свою тему після завоювання, коли араби утвердилися в Іспанії.

Юлій Беркович Циркін (20 квітня 1935) – народився в Ленінграді. Батько вченого - Берк Лейбович Циркін, загинув у боях за Ленінград. Мати - Дора Михайлівна Давидович, евакуювалася з міста. Сам Ю. Б. Циркін був евакуйований до Сталінграда разом з дідом і бабкою, звідки знову довелося евакуюватися. Бабка померла у Стерлітамаку, Ю. Б. Циркін разом із дідом опинився у селі Веселівка у Чувашиї. Пізніше сім'я возз'єдналася, а вересні 1945 року повернулася до Ленінграда. 1953 — закінчення 301-й чоловічої школи м. Ленінграда. 1954 - не пройшов за конкурсом у ЛДПІ ім. Герцена і призваний до Радянської армії. 1958 - вступ на історичний факультет ЛДУ. 1963 - закінчення університету, вступ до аспірантури. 1968 – захист кандидатської дисертації "Фокейці на Заході (VII-IV ст. до н. е.)" . 1970 - початок роботи в НовДУ (тоді - Новгородський державний педінститут). 1971 - старший викладач. 1974 - доцент. 1972 - перша зарубіжна публікація. 1976 - перша монографія («Фінікійська культура в Іспанії»). 1978 - докторська дисертація «Фінікійці в Іспанії». 1980 - присвоєння ВАК докторського ступеня. 1980 - професор. 1981-1992 - завідувач кафедри загальної історії. 1989 - запрошення для читання лекцій до Іспанії. "Іспанія від античності до Середньовіччя" одна з головних праць Юлій Беркович Циркіна. У цій роботі автор починає з самого початку, дає безліч теорій через падіння Римської імперії та Вестготського королівства. Описує економічний стан держави на початку та наприкінці її існування. Показує внутрішню та зовнішню політику правителів.

Розділ 2

Причини завоювання

Восени 709 р. арабські кораблі здійснили рейд на іспанське узбережжя, а саме у район Алхесірас, і успіх спонукав Мусу вважати завоювання Іспанії не такою вже важкою справою [15, ст. 118]. І в липні наступного року загін на чолі з Таріком ібн Маліком на кораблях, наданих Юліаном, захопив невеликий плацдарм на іспанському березі. В результаті цих набігів араби захопили багату здобич, і Муса, натхненний цією здобиччю, став готувати вже велику експедицію [15, ст.118].

Навесні 711г. військо з семи тисяч воїнів (а за деякими арабськими джерелами спочатку налічувалося близько дванадцяти тисяч воїнів), за допомогою Юліана, переважно берберів, на чолі з Таріком ібн Зійядом (є версія, що Тарік "Маул Муси", тобто вільно-відпущеник) переправилося через протоку і висадився на скелі, яку дещо пізніше араби назвали Джебель ат-Тарік (Скала Таріка) і яку до сих пір називають Гібралтар.

Середньовічні джерела не дають нам єдиної точки зору щодо причин завоювань. Мосарабська хроніка, яка вважається найстарішою хронікою з усіх інших, взагалі не подає ні чого про причини завоювання арабами Піренейського півострова. Вона коротко пояснює поразку вестготів через внутрішні розбіжності, в першу чергу через політичні амбіції Родеріха: «У цей час, у рік ери 749-й, правління Юстиніана - 4-й, арабів - 92- й, правління у них Уліта (Валіда) — 5-й, коли в сенаті виникло хвилювання, Родеріх опанував королівством. та інші, давно вважаючи провінцію (країну?) своєю, вторглися і зруйнували багато міст на рік імперії Юстиніана п'ятий, арабів - 93-й, Уліта - 6-й, ери - 750-й 362. Він зіткнувся з ними, що переправилися на миси, і в цій битві, коли все військо готове, що прийшло заради здобування королівства, бігло, загинув. Так він втратив і королівство, і батьківщину у шостий рік Уліта» [5,аб. 68].

У хроніці Альфонса III в якості про причин нападу арабів називає в «нечестя», в яке впало Іспанія в правління Вітіци і Родеріха, а також інтриги синів Вітіци, котрі вперше згадуються в іспанських християнських джерелах [8, аб. 5].

Новий і більш деталізований і розгорнутий погляд на причини завоювання був сформульований арабськими джерелами. У першому ж андалусійському мусульманському історичному творі «Книга історії» Абдаль Маліка ібн Хабіба згадується не названий на ім'я таємничий, християнський шейх, котрий підказує Таріку що завоювати аль-Андалус зможуть лише бербери, якщо вони будуть навернені до ісламу [17, ст. 223].

Перший арабський історик, який називає нам ім'я Юліана (володаря Сеути) та його сварку із королем Родеріхом – Абд ал-Хакам. Окрім цього Абд ал-Хакам розповідає різноманітні пророцтва, які передрекли падіння Вестготського королівства. Розповідає нам ще один сюжет, що нібито в королівському дворі на якому були запори. Жоден цар у них не міг правити, якщо не додавав від себе ще один запор, аж до царя, при якому з'явилися мусульмани. Андалузці, тобто іспанці-християни хотіли від нього, щоб він поставив на цей будинок запор, як робили царі до нього, але він відмовився і сказав: «Я не поставлю на нього запор, поки не дізнаюся, що в ньому». Він наказав відкрити його, а там зображення арабів і запис: «Коли буде відкрита ці двері, цей народ увійде в цю країну» [1, ст. 224]. Абд ал-Хакам, зазначає що завоювання мало б статися у будь-якому випадку. Це сюжет нам показує, що це «пророцтво» було передбачено ще задовго до арабського завоювання. Тим самим Абд ал-Хакам таким чином підтвердив законні претензії на землі вестготів.

Повернемось до сюжету про Юліана. Версія Ібн Абд аль-Хакама описує, як Юліан, правитель Септи і аль-Хатри, відправив свою дочку вчитися у двір Родеріха, який і збезчестив її. Юліан, дізнавшись про це, вирішив помститися відправивши арабів проти Родеріха і вирушив до Таріка, з яким він об'єднався,

щоб вторгнутися в Аль-Андалусію. Тарік прийняв пропозицію Юліана, який надав кораблі, на яких війська перетнули протоку, висадилися в Гебель-Тарік (Гібралтар) і звідти вирушили підкорювати Аль-Андалусію [1, ст. 224]. Ця версія робить Юліана ключовою фігурою в завоюванні арабами Піренейського півострова. Майже всі наступні арабські джерела слідують версії Ібн Абд аль-Хакама, але з деякими варіаціями. За словами Ахбара Маджмуні, дізнавшись про згвалтування доньки, Юліан вирушає до Муси, а не до Таріка, і до халіфа аль-Валіда, пропонуючи перетнути небезпечну протоку [17, ст. 224]. «Історія» Ібн аль-Кутия, розповідає іншу версію історії Юліана. Він представляє Юліана як християнського купця, який купує коней і соколів для Родеріха; його дружина мертва, він доручає свою дочку Родеріху, який гвалтує красиву дівчину. Натомість в першу чергу Ібн аль-Кутия згадує в якості причини завоювання захоплення влади Родеріхом після Вітіци. Три сини Вітіци, яких називає Оломондом, Ромуло і Артабасом зрадили короля Родеріха під час нападу Таріка. У цій версії Юліан грає другорядну роль і Родеріх представлений, як абсолютно незаконний і злочинний правитель [3, ст. 373].

Завдяки компіляції Ахмеда ібн Мохаммеда аль-Маккарі ми можемо побачити узагальнений погляд мусульманських авторів різних століть на причини завоювання Іспанії. Зокрема андалусійський історик XI ст. Абу Мерван Хайян ібн Халаф ібн Хасан ібн Хайян аль-Куртубі (на якого посилається аль-Маккарі) в якості головної причина завоювання називав безпосередньо призначення халіфом Муси Ібн Носсейра правителем Африки та далеких земель. Мовляв, халіф знав таланти та здібності Муси і доручив йому командування та відправив воювати з берберами та іншими ще не підкореними народами. Важливе місце Маккарі приділяє тому фактові, що король Родеріх був узурпатором вестготського престолу, через це активну роль падінні Вестготського королівства грали інші претенденти на королівську владу, а саме сини Вітіци. Аль-Маккарі посилається тут на деякого «іншого автора» [2]. Можна припустити, що він має на увазі ібн аль-

Кутия. Нарешті, як твердить аль-Маккарі, кожен історик, до творів якого він звертався, більш або менш детально розповідає про ворожнечу що спалахнула між Юліаном і Родеріхом [2]. Це також створює враження що ця ворожнеча була головною причиною.

Низка досліджуваних джерел в звітах про вторгнення основною причиною називають сварку між Юліаном і Родеріхом. Історія мусульманську експансії до Іспанії породжує легенд, міфи і історичні анекдоти, хорошим прикладом є оповідання про графа Юліана. Спираючись на середньовічні іспансько-латинські і арабські хроніки, легенда оповідає про те, як підступний граф Юліан відкрив двері в Іспанію перед мусульманами, щоб помститися Родеріху за звалтування його дочки.

Юліан відсутній в ранніх іспансько-латинських хроніках, які докладно розповідають про події 711 року, зокрема в Мозарабській хроніці [5, аб. 68] та Хроніці Альфонса III. Фігура Юліана, нарешті, з'являється на початку XII століття. *Chronica gothorum pseudo-isidoriana* (1100-1150) та *Historia Silense* (1110-1120) обидві включають історію Юліана, але в дуже різних формах. *Chronica gothorum pseudo-isidoriana* містить унікальну версію легенди. Знаменита красива дочка Юліана розпалює потяг Вітіци до неї, і він використовує ретельно продуманий план, щоб залучити її до свого двору. По-перше, Вітіца призводить Юліана в Іспаліс (Севілья) і пропонує йому випити; потім він краде перстень Юліана і посилає фальшивий лист його дружині і дочці, щоб вони приїхали в Іспаліс. Нарешті, Вітіца гвалтує Оліб, дочку Юліана, в той час як її батько все ще святкує. Зрештою Юліан зауважує в банкетному залі одного зі своїх людей, який повинен бути в Тінгітаня (Танжер) і питає його, навіщо він там. Він дізнався, що його дружину і дочку викликали в Іспаліс листом з його печаткою. Юліан велів привести свою дружину, і вона розповіла про все включаючи звалтування Оліб. Юліан і його дружина кидають дочку і біжать в Лептіс; потім він розшукує Таріка і пропонує йому допомогти вторгнутися в Іспанію, переконавши скептично налаштованого

Таріка у свої щирості, довіривши дружину і інших дітей йому в якості заручники. Вітіца вмирає до прибуття Таріка. І сини Вітіци складають змову проти нового королю Родеріха [17, ст. 226]. Таким чином ми бачимо, що фігура Юліана з'являється досить пізно в іспансько-латинських хроніках.

У XIII ст. в християнській Іспанії з'являються низка текстів, які по новому репрезентують причини завоювання. У Родріго Хіменеса Де Рада, автора "Готської історії", вказані причини здебільше банальні. Він стверджує що в арабів на першому місці була прага до багатства [7, Кн. III. Гл. XX]. З цього уривку ми бачимо другу причину вторгнення арабів на вестготські землі. Це зрадницька позиція зайнята графа Юліаном. Граф мав доньку, яку взяв силою король Родеріх і згодом ображений цим вчинком граф Юліан вступає в змову з арабами, щоб помститися королю: «Тоді у готів був звичай, згідно з яким юні сини та дочки магнатів виховувалися при королівському дворі. Серед інших дівчат найкрасивішою вважалася дочка графа Юліана... Сталося, що Юліан був відправлений королем Родріго з посольством до Африки. Поки виконувалося це посольство, король Родріго силоміць оволодів його дочкою. Вона була обіцяна королю, але так і не видана заміж. Інші кажуть, що він учинив насильство над дружиною графа. Але, яка б з обох версій не мала місце, це спричинило згубний розгром Готської Галлії та Іспанії...» [7, Кн. III. Гл. 19].

Його сучасник Лука Туйський стверджує, що араби не мали жодної причини для походу на готів. Натомість винуватцями падіння Вестготської монархії Лука Туйський вважає Фармалія та Експуліона (сини короля Вітіци) та графа Юліана: «... з великою безчестю вигнав із Іспанії двох синів Вітіци – Фармалія та Експуліона. А ті, переправившись до Тінгітанської провінції, приєдналися до Юліана, графа цієї землі, якого король Вітіца вважав найдорожчим і найвідданішим серед наближених до нього осіб. Той, співчуваючи їх вигнання і приниження, прийняв разом із ними рішення – закликати сарацин разом помститися за нанесені їм образи» [4, аб. 62]. Таким

чином сини Вітіци хотіли помститися королю Родеріху, який на їхню думку не був законним королем. І Фармалій та Експуліон вирішили звернутися на допомогу до графа Юліана, який був вірний королю Вітіце. А граф Юліан звернувся до арабів. Варто задати питання, чому граф Юліан зрадив короля Родеріха? На мою думку так як Юліан був «найдорожчим і найвідданішим» до королю Вітіци і завжди був при дворі може десь він і втручався до політики і мав вплив. Але після смерті Вітіци, став королем Родеріх можна припустити, що графа Юліана відсторонили від двору. І граф, як амбіційна людина хотіла повернути владу у свої руки, через посередництво синів Вітіци. Здається саме так уявляли роль графа Юліана іспанці у XIII ст.

Лука Туйський в своїй Хроніці розширює роль Юліана, роблячи його геніальним стратегом і ритором, який переконує Родеріха зібрати всю зброю і бойових коней і відправити їх на північ до Галлії і на південь в Африку, щоб уникнути конфлікту всередині Іспанії, одночасно закликаючи франків і сарацинів атакувати з обох фронтів [4, аб. 62]. Написання Хроніки Лукаса збігається із захопленням Кордови в 1236 році, колишньої столиці Омейядів аль-Андалусії.

Таким чином практично всі джерела досліджені нами в ті чи іншій мірі звинувачують короля Родеріха при цьому в іспанській традиції починаючи від X ст. підкреслюється роль позбавлених законної влади синів Вітіци. А в арабській традиції починаючи з IX ст. головним провокатором стає Юліан. Він функціонує як помічник, який вступає в союз з Таріком і надає йому кошти і транспорт для вторгнення в Аль-Андалусію, потім незабаром зникає з оповідання. У іспансько-латинській традиції він - ворог, який намагається зруйнувати Вестготську-християнську гегемонію в гонитві за помстою.

Розділ 3

Хід завоювання

Восени 709 р. арабські кораблі здійснили рейд на іспанське узбережжя, а саме у район Алхесірас, і успіх спонукав Мусу вважати завоювання Іспанії не такою вже важкою справою [15, ст. 118]. І в липні наступного року загін на чолі з Таріком ібн Маліком на кораблях, наданих Юліаном, захопив невеликий плацдарм на іспанському березі. В результаті цих набігів араби захопили багату здобич, і Муса, натхненний цією здобиччю, став готувати вже велику експедицію [15, ст.118]. Але халіф Валід (705-715 рр.), не наважуючись зробити велику заморську експедицію, наказав Мусі обмежитися розвідкою, але той, посилаючись на те, що арабські володіння відокремлює від Іспанії тільки протока, він став готуватися до великого вторгнення.

Навесні 711г. військо з семи тисяч воїнів (а за деякими арабськими джерелами спочатку налічувалося близько дванадцяти тисяч воїнів), за допомогою того ж Юліана, переважно берберів, на чолі з Таріком ібн Зійядом (є версія, що Тарік "Мауля Муси", тобто вільно-відпущеник) переправилося через протоку і висадився на скелі, яку дещо пізніше араби назвали Джебель ат-Тарік (Скала Таріка) і яку до сих пір називають Гібралтар.

У Мосарабській хроніці події завоювання описані дуже коротко. Відомо, що «У цей час, у рік ери 750-й, правління Юстиніана - 5-й, арабів - 93-й» [5, аб. 70] араби напали на вестготів. І сталася битва, в якій араби виграли, а король Родеріх або загинув, або втік з поля бою, це джерело не дає нам точних відомостей. Після битви хронікам нам надає жахливу картину, Муса (у хроніці немає відомості, хто це) вбиває людей, грабує і спалює міста: «...Муса мечем, голодом і полоном спустошив, красиві міста, зрадивши пожежам, спалив, знатних та могутніх засудив до муки, декого,

заманивши, кинджалами заколов» [5, аб. 71]. Таким чином джерело, яке є найближчим у часі завоюванні надає мінімальну інформацію про сам хід завоювання. Відповідно воно не могло слугувати джерелом більш пізніх авторів і ми не можемо бути певними, що їх джерела були достатньо актуальними та добре проінформованими.

Абд ар-Рахман розповідає про те, як Тарік на кораблях Юліана висадився біля Картахени. Арабський автор Абд ар-Рахман ібн абд ал-Хакам описував ті події зазначив наступний анекдот, як Тарік і його військо висадилися на острові, вони знайшли там виноградарів – нікого, крім них, там не було – і захопили їх. Потім вони кинулися на одного з виноградарів, зарізали його, розчленували і зварили, а його товариші дивилися, а мусульмани зварили м'ясо в іншому казані. Коли воно було готове, вони розділили м'ясо цієї людини, яке варили, так що не можна було його впізнати, і стали їсти м'ясо, яке варили. Решта виноградарів дивилися на них і не сумнівалися, що вони їдять м'ясо їх товариша. Потім мусульмани відправили решту виноградарів, і ті розповіли андалузцям, що мусульмани їдять людське м'ясо, і як вони розправилися з виноградарем [1, ст. 225]. Аналізуючи ці події, можна припустити, що автор хотів нам показати, які хитрі і розумні були завойовники. Але цей сюжет дуже схожий на легенду.

Звідти Тарік відправляється до Кордови і наносить поразку місцевим збройним силам. В той же час Родеріх зібрав армію і вирушив у похід проти арабів Таріка. Місцем битви Абд ар-Рахман ібн абд ал-Хакам називає Шазум на річці Ваді Умм Хакім, що мусить відповідати сучасній Медині-Сідонії. Вірогідно йдеться про битву на р. Гвадалете або у берегів озера Ханда, розташованого між Мединою і Вехером де Ла-Фронтера (провінція Кадіс)[9, ст. 50].

Араби почали повномасштабні військові дії, на їхньому шляху стало військо Венція (племінник короля). Мусульмани отримали перемогу. Після битви Тарік розділяє армію і одну частину на чолі Муаттіб ар-Румі

відправляє до Кордови, а сам рушив до Толедо. Абд ар-Рахман ібн абд ал-Хакам розповідає нам детально, про подальші події в Толедо. Таріку сказали: «Стіл знаходиться в фортеці, яка називається Фірас, в двох днях шляху від Толедо. Фортецею править син сестри Родеріха» [1, ст. 225]. Тарік послав йому і його помічникам пощаду. Той вийшов до нього, і Тарік дав йому пощаду і дотримав обіцянку. Тарік сказав йому: «Віддай мені стіл!» Той віддав його йому, а в ньому золота і дорогоцінних каменів стільки, що подібного не бачено. Тарік вирвав одну з ніжок столу з дорогоцінними каміннями і золотом, які були в ній, і підставив іншу ніжку. Стіл був оцінений в двісті тисяч динарів через дорогоцінні камені, які були в ньому. Тарік узяв те, що було у нього з дорогоцінних каменів, зброї, золота, срібла, і крім цього захопив добра стільки, що подібного не бачено, і забрав все це [1, ст. 225].

Потім він пішов до Кордови і залишився там. Він написав Мусі ібн Нусайр, сповіщаючи його про захоплення ал-Андалусії і про взяті здобич. Муса надіслав листа ал-Валіду, повідомляючи йому це, і приписав все собі. Муса написав Таріку, щоб той не виходив з Кордови, поки він не прибуде до нього. Абд ар-Рахман підкреслює не задоволення Муси діями Таріка, але прямо не пояснює цього. Можливо йдеться про те що Тарік зайшов занадто далеко і це не сподобалося Мусі, або ж Тарік захопив занадто багато здобич. Далі Абд ар-Рахман пише про прибуття Муси до Кордови і датує це квітнем-травнем 712 року (раджаб 93 року хіджри). Доволі багато Абд ар-Рахман приділяє уваги до здобичі, яку вкрали війська Таріка, а також спроби Муси розправитися з Таріком. Втім втручання халіфа врятувало Таріка від страти. Муса повернувся до Іфрикії, свого сина Абд аль-Азіза залишає намісником Андалусії [1, ст. 225].

Ібн аль-Кутия описує хід завоювання з першої битви, коли Тарік розбив військо вестготів. Причина програшу Родеріха, за словами автора, в тому, що в палаці знаходилось Євангелія і коли Родеріх став королем, він відкрив

Євангеліє, в якій було написано: "Якщо буде відкрита ця книга і перед очима людей з'являться ці зображення, то прийдуть в Андалусію воїни, подібні тим, що намальовані тут, і захоплять країну" [3, ст. 375]. Перше місто яке було взято - це Картахена. І що б налякати жителів, перед нами постає сюжет який описував аль-Хакам. Що нібито араби їли людське м'ясо. Далі мусульманське військо взяли міста Есіха, а потім і Кордову і Толедо. Дійшовши до Галісію, Тарік зупинився біля Асторги. Ібн аль-Кутія не розповідає нам про окремі битви. На відміну від ібн абд ал-Хакама він вказує на конкретні воєнні дії Муси. Муса дізнавшись про успіх Таріка рушив зі своєю армією в Андалусію. Він після висадки вирушив до Севільї, яку захопив. А область Аліканте здалася без бою. Але за наказом халіфа аль-Валіда Муса повернувся в Дамаск, а свого сина Абд аль-Азіза залишив для того, щоб він продовжив завоювання.

В цілому Аль-Маккарідає нам найбільш детальний опис завоюванні, та як він був пізнім автором і мав можливість запозичити інформацію з різноманітних джерел. Аль-Маккарі розповідає про набіги берберів відряджених до узбережжя Іспанії ще перед тим, як Тарік почав своє завоювання. Потім Муса відправляє Таріка на завоювання. Автор починає розбирати дату висадки, має дві дати червень-серпень 711 року або 19 червня 711 рік. Як тільки Тарік висадився до Іспанії, на нього напав Теодомір, якому Родеріх доручив захист кордону. Теодомір спробував зупинити просування людей Таріка. Коли ця новина досягла Родеріха, який у той час був придушував повстання басків. Він вирушив на південь разом з усім своїм військом і прибув у Кордову. Там він облаштувався в королівському палаці, в цьому палаці Родеріх залишався протягом декількох днів, чекаючи на прибуття численного війська, яке він закликав з різних провінцій свого королівства. Коли Тарік отримав новини про наближення армії Родеріха, яка складалася з близько ста тисяч людей (за версією автора), забезпечених усіма видами зброї та боєприпасів, він

написав Мусі про допомогу, повідомляючи, що він взяв Альхесірас, андалуський порт, таким чином ставши господарем проходу до країни; що він підкорив усі райони навколо затоки. Муса послав підкріплення з п'яти тисяч мусульман, які, додавшись до семи тисяч першої експедиції, склали військо в дванадцять тисяч людей. Але в таборі Родеріха стався розкол, сини Вітіци зрадили короля. І це все відбувається перед битвою при Гвадалете. У цій битві перемогу здобув Тарік, і після битви він узяв місто Сідонія. З Сідонії він попрямував до Морора, звідки повернув до Кармони. Потім він став табором перед Езіхою і обложив її. Місто було численним і в ньому знаходилися залишки армії Родеріха. І спочатку вони захищалися, однак після жорстоких штурмів вони втекли і були розпорошені [2]. Жителі цього міста довго захищали своє місто, але невдовзі місто теж було захоплене. Останнім пунктом був Толедо і тут автор описав як Тарік за допомогою хитрощів захопив місто.

Хроніка Альфонса III майже не надає інформацію про хід завоювання. Втім треба зазначити, що у ній вказано датування, що відрізняється від датування вказаного, як у Мосарабській хроніки, так і в мусульманській. Датою вторгнення арабів хроніка називає 11 листопада 714 року: «...в третій день перед листопадovими ідами 752 року ери» [8, аб. 7].

Але якщо детально розглянути роботу Луки Туйського, то хід завоювання був описаний до дрібниць. Можна помітити, що Лука Туйський слідує датуванням хроніки Альфонса III: «Отже, в 752 році ери Уліт, найхоробріший варварський цар, начальствуючи над всією Африкою і спираючись на підтримку Юліана та синів Вітіци, коли дізнався, що в Іспанії немає ні зброї, ні коней, а міста стоять без стін, відправив спершу до Іспанії Таріка Косоокого, одного з полководців свого війська, з 25 000 хоробрих бійців, щоб перевірити вірність Юліана... Сарацини тоді взяли Севілью та інші навколишні міста, бо застали їх беззахисними і без стін. А король Родріго, зібрав готське військо і, озброївшись, як міг, спочатку

рішуче і хоробро вступив у битву, так що, безперервно борючись сім днів поспіль, перебив 16 000 людей з війська Таріка. Юліан же і два сини Вітіци, які були у війську маврів, після того як впізнали короля Родріго, який бився в перших рядах, поставили замість убитих і поранених сарацин християнських воїнів і підтримали самотужки варварів» [4, аб. 62]. У цьому уривку ми бачимо, як Лука Туйський описує бій готів, а також про підступного графа Юліана і про двох синів Вітіци, які були позбавлені батьківського трона. Якщо слідувати Луці Туйському, то після битви арабський халіф вже відправив Мусу до Севільї: «Але, після того як вірність Юліана була засвідчена по всій Африці, Муса, начальник війська африканського царя, був відправлений до Севільї» [4, аб. 63]. Тоді король Родеріх зібрав знову війська, у Луці Туйського не відомо де відбувалася битва, але з його слів ми дізнаємося, що битва закінчилася дуже сумно для готів. Після битви араби захопили всі міста в Іспанії: «Після цього маври, коли сили готів їм вже не заважали, спустошили вогнем, мечем і голодом майже всю Іспанію» [4, аб. 63]. Після вирішальної битви, де вестготська армія зазнала програшу і де король Родеріх загинув, араби продовжили свій наступ, вони взяли під контроль провінцію Бургундію та Пуатьє. Місто Леон було взято голодом і місто Толедо було взято, за словами автора місто зрадили євреї, які відкрили ворота маврам у той час, коли все населення знаходилося в церквах (на той час було Вербне воскресіння) [4, аб. 63; 18, ст. 156-157]. Після цього сюжету Лука Туйський розпочинає розповідь про боротьбу Пелайо (король Астурії) з арабами.

У Родріго Хіменеса Де Рада є відомості про перебіг завоювання, чисельність, географічні відомості та датування. Якщо слідувати хроніці Родріго Хіменеса де Рада, то військові дії розпочалися в 713 році: «у місяці Раджаб, у 92-му році правління арабів, у 751 році ери» [7, Кн. III. Гл. 20]. Допоміг арабам перебраться на Піренейський півострів граф Юліан, який надав їм купецькі судна, щоб ніхто не запідозрив, що араби готують

повномасштабну війну. Але до короля Родеріха дійшли чутки про висадку арабів біля гори, яка досі зветься «Джабаль Тарік» і він відправляє свого племінника Енеко для того, щоб зупинити або навіть знищити війська Таріка, але згодом родич короля програє бій і гине, що завідомо в хроніці: «Коли це дійшло до відома короля Родріго, він вислав проти них свого племінника Енеко, який, часто борючись з ними, неодноразово зазнав поразки і, нарешті, був убитий» [7, Кн.ІІІ. Гл. 20]. Після цієї битви Тарік та Юліан повернулися до Муси, і тим самим Юліан підтвердив свою вірність арабському халіфу. Муса надає ще війська Таріку для завоювання всієї Іспанії. Тим часом король готів дізнався про програш свого племінника і зібрав ще одне військо. Битва трапилась у 714 році: «у неділю, в п'яті іди місяця Шавваль, у 92-му році арабів, у 752 році ери» на річці «Гвадалете, біля Ассідони, нинішнього Хереса» [7, Кн.ІІІ. Гл. 20]. Але і ця битва не принесла жодних успіхів для готів. У хроніці Родріго Хіменес де Рада є опис царської розкоші: «Короля Родріго, на якому була золота корона і розшиті золотом одягу, везли на ложі зі слонової кістки два мули, як того вимагало гідність готських королів» [7, Кн.ІІІ. Гл. 20]. У Родріго Хіменеса де Рада є кілька причин програшу готів: це по-перше голод і чума: «У християнському війську, як кажуть, було понад 100 000 озброєних чоловіків, але народ був слабкий через дворічну чуму і голод» [8, Кн.ІІІ. Гл. 20], але про цю причину пише лише Хіменес де Рада, у жодних джерелах не йдеться мова про голод і чуму 714 року, тобто можна припустити, що автор захищає вестготів; по-друге, це зрада Юліана та синів Вітіци: «Два сини Вітіци, які увійшли в змову з графом Юліаном,...; кажуть, що попередньої ночі вони тримали з Таріком раду, постановивши, що готське військо легше буде розбити, якщо вони вийдуть з бою;...; що втрачений престол може дістатись їм;... Усе це Тарік обіцяв їм, заявивши також, що поверне їм усе, що належало їх батькові» [7, Кн.ІІІ. Гл. 20]. Після битви араби за допомогою «Опи, син Егіки, єпископа Севільського» переконали народ здатися і відкрити природу в місто. Але ще залишалися

міста, які не визнали влади арабів. І так після битви Тарік попрямував до міста Есіха (місто на р. Хеніль, між Севільєю та Кордовою). Багато людей сховалися в Толедо, туди і рушив Тарік, але автор розповідає про Юліана, який запропонував воєначальнику арабів розділити армію і одну частину направити до Кордови. Похід у Кордову очолив Мухрїт ар-Румі, і він був слугою аміра аль-мумініна: «Мухрїт же, прийшовши до Кордови, влаштував засідку в селі під назвою Секунда, поблизу Кордови; люди з війська розпитали одного пастуха, якого вони захопили, про чутки, що ходили в Кордові, і той розповів, що перші особи Кордови втекли на захист Толедо, що префект міста залишився з 400 воїнами, і що місто оточене міцною стіною, крім того, що довжина стіни переривалася біля мосту, Мухрїт же перейшов зі своїм військом через Бетіс і в сиру погоду, у темряві ночі, підійшов до місця, через яке розрив у стіні давав можливість пройти і де була також смоковниця, пригорнувшись до неї, вони як по сходах піднялися до місця розламу і, в той час як Мухрїт використав повзучі стебла як мотузки, піднялися на круту стіну. Перебивши стражників, вони зламали забори і ворота і вдерлися через ворота на мосту, коли про це дізнався правитель міста, то сховався в церковній цитаделі, яка була сильно укріплена, там його тримали в облозі три місяця, після чого правитель міста, залишивши в церковній цитаделі кілька людей, бігли у гори, що височіють над містом. Коли це дійшло до Мухрїта, він тут же вислав погоню слідом за ним. А нещасний, вражений стрімким падінням коня, що втік галопом, зневірившись, сидів на власному щиті, і Мухрїт, раптово нагрянувши, захопив його живцем. Кажуть, що більше нікого з іспанських вождів не полонили, крім нього. Бо решта здалися внаслідок капітуляції або за договором. Мухрїт же, повернувшись до Кордови, до того часу тримав у облозі гарнізон церкви, доки не взяв їх у полон і не відрубав їм голови; з того часу ця церква зветься «церквою полонених» [7, Кн.ІІІ. Гл. 23]. Цією розповіддю автор хотів підкреслити жорстокість арабів та їхню хитрість, а у вестготської знаті він показав нам боягузтво. Інша частина вирушила до

Малаги та Гранади. А сам Тарік вирушив до Ментесе (нині Ла-Гвардія-де-Хаен, за 8 км на схід від Хаена) це ж місто було зруйноване вщент. Всі ці міста були взяті, а населення вирізане: «... і ті, які були в місті і уникли різанини, все ще покладаючись на свою чисельність, раптово виступили проти нього і, в недобрий час розпочавши битву, у ще більш недобрий час загинули» [7, Кн.ІІІ. Гл. 23].

Історики реконструюють хід завоювання наступним чином. Восени 709 р. арабські кораблі здійснили рейд на іспанське узбережжя, а саме у район Алхесірас, і успіх спонукав Мусу вважати завоювання Іспанії не такою вже важкою справою [15, ст. 118]. І в липні наступного року загін на чолі з Таріком ібн Маліком на кораблях, наданих Юліаном, захопив невеликий плацдарм на іспанському березі. В результаті цих набігів араби захопили багату здобич, і Муса, натхненний цією здобиччю, став готувати вже велику експедицію [15, ст.118]. Але халіф Валід (705-715 рр.), не наважуючись зробити велику заморську експедицію, наказав Мусі обмежитися розвідкою, але той, посилаючись на те, що арабські володіння відокремлює від Іспанії тільки протока, він став готуватися до великого вторгнення. Навесні 711г. військо з семи тисяч воїнів (а за деякими арабськими джерелами спочатку налічувалося близько дванадцяти тисяч воїнів), за допомогою того ж Юліана, переважно берберів, на чолі з Таріком ібн Зійядом (є версія, що Тарік "Маул Муси", тобто вільно-випущеник) переправилося через протоку і висадився на скелі, яку дещо пізніше араби назвали Джебель ат-Тарік (Скала Таріка) і яку до сих пір називають Гібралтар. Потім він пішов до Кордови і залишився там. Він написав Мусі ібн Нусайр, сповіщаючи його про захоплення ал-Андалусії і про взяття здобич. Муса надіслав листа ал-Валіду, повідомляючи йому це, і приписав все собі. Муса написав Таріку, щоб той не виходив з Кордови, поки він не прибуде до нього, і ганьбив його брудної лайкою. В той же час Родеріх зібрав армію і вирушив у похід проти арабів. Війська зустрілися у берегів

озера Ханда розташованого між Мединою і Вехером де Ла-Фронтера (провінція Кадіс) [9, ст. 50]. Битва помилково називається битва на р. Гвадалете, так як назва цієї річки була сплутана з назвою річки Барбате, яка впадає в озеро Хандо. 19 липня 711 р. на річці Барбате стався жорсткий бій. У розпал битви перебуваючи на флангах вестготської армії військо синів і прихильників Вітіци покинуло поле бою. Залишки армії Родеріха намагалися чинити опір, але були повністю розгромлені. Як пише Циркін, в руки ворогів потрапили білий кінь Родеріха, його плащ розшитий рубінами і перлами, і похідне золоте крісло прикрашене рубінами і смарагдами. Сам король втік до Емеріта, де намагався організувати нову армію і продовжити боротьбу [15, ст. 118].

Але вестготські герцоги і графи намагалися захищати тільки свої володіння, абсолютно не думаючи про спільну справу, де які втекли на північ, а інші прагнули домовитися з ворогом. Це ж довелося зробити і синам Вітіци, які намагалися домовитися з Таріком, але той направив їх до Муси, а Муса, в свою чергу, до халіфа. Зрештою був укладений договір, за яким синам Вітіци було залишено їх володіння, але від трону вони були змушені відмовитися [15, ст. 118].

Араби продовжили переслідування, і біля Севільї сталося друга битва, яка закінчилася поразкою вестготів. Потім мусульмани взяли фортецю Есіху [9, ст. 50]. Тарік став продовжувати свій шлях до Толедо. Біля Кордови він був затриманий, так як гарнізон чинив опір. Він розділив свою армію на дві частини [9, ст.50]. І з основною частиною своїх військ підійшов безпосередньо до Толедо. Толедський митрополит Сіндеред втік з міста і країни і скоріше всього вирушив до Риму. В результаті Тарік без особливих зусиль захопив столицю Вестготського королівства. Але в цей час Муса, стурбований занадто вже великими успіхами свого підлеглого, вирішив взяти підкорення Іспанії в свої руки. У червні 712 року він з усією своєю вісімнадцяти-тисячною армією, висадився на Піренейському

півострові [15, ст. 119]. Його першим завданням став остаточний розгром Родеріха. Він взяв Гіспаліс і рушив до Емері. Місто стійко захищалося, і тільки в наступному 713р. Муса зміг його взяти [15, ст. 119]. Але у Альтаміра-і-Крева є свою версія, після поразки Родеріх втік до Мериди і там почав збирати ще одну армію, яка загрожувала Толеді (саме там зупинився Тарік). Тарік звертається за допомогою до Муси. І в 712 році Муса прибув з сильним військом. Він направився до Мериди, а перед цим взяв місто Севілью і ряд інших фортець. Зіткнувшись з несподіваними труднощами, Муса відкликав Таріка, і їх з'єднані сили розгромили армію Родеріха у вересні 713 р. [15, ст. 119]. Сам король, ймовірно, загинув в цій битві. Після цього Муса проголосив халіфа Валіда государем Іспанії.

Після завоювання Севільї і Мериди, Муса і Тарік попрямували до Сарагоси. В цей момент, емір готував військо для нового вторгнення у Галісію, але халіф Валід наказав йому і Таріку повернутися до Сирії і влітку 714р. вони покинули Іспанію. Син Муси, Абд аль-Азіз продовжив завоювання, він просунувся і взяв: Памплону, Таррагону, Барселону, Жирону і Нарборну [11, ст. 127]. Крім цього, вдалося оволодіти Малагою і Ельвірою, поширив свій вплив на регіон Мурсії, де був підписаний договір з Теодоміром (вестготський магнат, який цим регіоном керував) [11, ст. 127].

Втім не можна забувати те що переважна більшість цих деталей ґрунтуються на доволі пізніх джерелах. А отже в повній достовірності цих реконструкції впевним не можна бути.

Розділ 4

Відображення в джерелах позиції різних категорій населення Вестготського королівства

Населення Вестготського королівства було строкатим. Для того щоб зрозуміти в деталях завоювання Піренейського півострову, треба зрозуміти позицію не тільки короля та королівського двору, яку ми неодноразово бачили в повідомленнях джерел, розглянутих у попередньому розділі. Необхідно також врахувати позицію таких активних категорій населення королівства як готська знать, духовенство і юдейські громади міст Іспанії.

4.1 Юдейські громади. Багато було написано про це вторгнення, слідом за цим з'явилося багато міфів про завоювання Іспанії мусульманами. Цікава частина цієї міфології - це роль євреїв, які нібито зіграли «головну» роль в завоюванні. Як єврейські, так і неєврейські історики стверджували, що євреї були замішані в змові, що безпосередньо привело до мусульманського вторгнення, і що вони потім з готовністю надали допомогу в завоюванні [18, ст. 145]. Тому що на законодавчому рівні євреї були дискриміновані. І становище їх погіршився при Ервігії і Егікі.

Положення євреїв погіршилося за часів Егікі. Спочатку його політика була м'яка по відношенню до іудеїв. Він дозволив їм тримати християнських рабів, що було заборонено при Ервігії, а натомість він хотів, щоб вони всі відмовилися від своєї віри і прийняли віру, яку сповідував король Егіка. Але все ж коли Егіка зрозумів, що його політика по відношенню до євреїв ні до чого не призводить, він вдається до жорстокості. Король забороняє їм володіти землями і будинками, а також торгувати з Африкою [10, ст. 132]. У 693 році Егіка відновлює закони Ервіга і едикти Рецесвінта і ще доповнює новими законами. А саме євреям забороняється виконувати будь-які звичаї і обряди своєї релігії: робити обрізання, відзначати суботу і свята, укладати традиційний шлюб,

дотримуватися дієтичні приписи, а також купувати, тримати і тим більше звертати в іудаїзм рабів-християн. Деякі нововведення короля Егіки полягали в більш уважному підході до різниці між нехрещеними і хрещеними євреями. Згадується у цьому законі єврейський податок. Крім нового розподілу податкового тягара Егіка ввів також заборони на торгові операції: здійснювати будь-які торговельні операції з християнами і вести заморську торгівлю. Також в законі є норма, спрямована проти християн, які намагаються вести торгівлю з іудеєм - штраф за це покладається досить значний і становить три фунта золота. Накладається також заборона на володіння рабами і нерухомим майном, придбаним коли б то не було у християн. Закон наказує в короткий термін передати його в фиск, обіцяючи виплатити замість «прийняту ціну» [18, ст. 167-168]. І як зазначає Генріх Грець, в 694 році євреї вступили в союз зі своїми побратимами в Африці з наміром скинути вестготську імперію, але змова була розкрита і на соборі король Егіка представив законопроект про перетворення на рабів всіх євреїв [10, ст. 42].

Перш ніж приступити до дослідження самого завоювання, необхідно коротко розглянути пропоноване повстання євреїв у 694 р. Схоже, що політика Егіки по відношенню до євреїв не була повністю політикою переслідування і що його ранній закон був значно більш ліберальним, ніж закон його попередника. Егіку зображували, як прихильного і великодушного по відношенню до євреїв, але вони, невдячні, вступили в змову зі своїми одновірцями в Африці проти вестготів, і змусили монарха вжити суворих заходів, які на деякий час відвернули мусульманське вторгнення. На XVII Толедському соборі в 694 році Егіка звинуватив євреїв у змові проти королівства. Євреї на той час були ймовірно або вигнані, або продані в рабство в результаті постанови Собору. Заходи, які запропонував король, були настільки суворі, що прелати навіть вважали за краще їх пом'якшити: якщо Егіка пропонував всіх «змовників» безжально стратити,

то собор ухвалив за необхідне позбавити їх всього майна і разом з усіма сім'ями вигнати з Іспанії [17, ст. 90]. Раби євреїв за умови клятви у вірності християнству отримують не просто свободу, але і пекулій у вигляді майна колишніх господарів. Із загального правила виключаються лише євреї, які проживають в Нарбоннської Галлії, малолюдної в результаті недавньої епідемії [16, ст. 169].

Всупереч твердженням деяких дослідників про присутність у війську Таріка євреїв та берберів-юдеїв, а також єврейське походження самого Таріка, Норман Рот доводить, що хоча ступінь єврейського співробітництва після початку вторгнення може бути предметом суперечок, ми однак не знаємо жодного джерела, яке свідчило б про участь юдейських військ у вторгненні в Іспанію [18, ст. 155].

В 711 році відбувається висадка військ Таріка. У арабських джерелах згадується командувач кіннотою – Мугіт ар-Румі або Муаттіб ар-Румі. Збірка XI ст. «Ахбар Маджмуа» містить сюжет про те як Тарік відправив свій загін для взяття Гранади, котрий зустрів там населення з євреїв. Цих євреїв разом з мусульманським загоном залишили для охорони міста. Те саме робить Мугіт в Кордові. Аналогічну історію розповідає ібн аль-Атір про політику стосовно євреїв в Севільї та Толедо [18, ст. 152-153].

Аль-Маккарі зібрав всі свідчення про євреїв в містах Вестготського королівства. Мугіт ар-Румі залишив під опікою євреям місто Кордову, Тарік залишив для охорони євреями місто Толедо, а Муса – Севілью також євреями були заселені та передані під їх контроль міста: Малага і Гранада. Більше того аль-Маккарі повторює за більш ранніми авторами твердження, що: «...така практика стала майже повсюдною у наступних війнах; коли мусульмани захоплювали місто, воно залишалося під опікою юдеїв, і лише небагатьох мусульман, а решта армії продовжувала нові завоювання, і там де юдеїв виявлялося недостатньо, мусульман залишали відповідно більше» [2].

Окремо варто згадати сюжет про участь євреїв у падінні Толедо, саме євреїв звинувачує у цьому Лукас Туйський в своїй хроніці: «Адже в той час християни в день Вербної неділі зібралися за межами столичного граду в церкві святої Леокадія, щоб з поваги до такого святкування послухати слово Господнє, євреї, які подали сарацинам зрадницький знак, закрили ворота перед християнами, а перед сарацинами відкрили, і вірний Богу толедський народ, опинившись беззбройним, був знищений мечем за межами міста» [4, аб. 63]. Лука Туйський першим згадує про роль юдейської громадо Толедо у падінні цього міста.

Але сучасник Луки Туйського, Толедський архієпископ Родріго Хіменеса де Рада не згадує про участь у падінні Толедо юдеїв, але описує ці події інакше. Розповідаючи про похід загону Мухріта ар-Румі (він же Муаттіб ар-Румі, голова кінноти Таріка, згідно з ібн аль-Хакамом) на Кордову він повторює інформацію арабських джерел, про те що Мухрїт залишив місто заселене євреями. Те саме зробило військо, яке взяло Малагу та Гранаду, а також Тарік у спустошеному Толедо. Однак Тарікові не довелося захоплювати Толедо ані штурмом, ані зрадою євреїв, ані хитрістю. Населення міста повністю його полишило напередодні, одні відступили до Амайї, інші – до Астурії, треті – до гір. Аналогічно Муса ібн Насір (губернатором Іфрикії) залишив на євреїв захоплену ним Севілью [7, Кн. III. Гл 24]. Як бачимо Родріго Хіменеса де Рада добре ознайомлений повторює інформацію про те як арабські воєначальники покладалися на єврейські громади в містах, однак ні чого не говорить про зраду євреїв, в тому числі в Толедо. У перше євреї згадали в творі «Емек ха-Бокхах» Йосипа га-Когена: «І помер король Родеріх і не залишив після себе спадкоємця в своїй родині, а ісмаїліти воювали проти Толедо багато днів. А в неділю перед їхньою Пасхою жителі міста вийшли помолитися, і ті хто облягав місто влаштували для них засідку і поспішно прийшли до міста і захопили його, і багато було вражено мечем, а решту людей і знайдених там

євреїв тоді ворог забрав у полон; і в місті був розміщений гарнізон, і [мусульмани] вийшли і напали на людей у полі, і багато було вбито, а решта взята в полон. Лише «вершники» [тобто кабальєро, «аристократи»] та міські голови в той час уникли різанини. Вони побоювалися, що король розгнівається на них, і сказали: «Євреї були джерелом наших проблем і віддали нас у руки Ізмаїлітян», і розгнівався цар на євреїв, і народ піднявся...» [17, ст. 155-156]. Складається враження, що Йосип га-Коген був знайомий з версією Луки Туйського і намагався захистити євреїв Толедо від цього звинувачення. Це притому що звинувачення Луки Туйського навряд чи спиралося на надійні факти.

Євреї у зв'язку з завоюванням арабами Піренейського півострова з'являються в арабських джерелах з XI ст. В них не говориться про зраду євреїв, араби бачили відверту неприязнь євреїв Вестготського королівства до християн, що мало під собою цілком ґрунтовні підстави в антиюдейському законодавстві та гоніннях юдеїв у попередніх десятиліттях. Натомість євреї не моли підстав боятися мусульман. Мусульманські воєначальники залишали євреїв у містах, для того щоб вони слідкували за порядком. Прямі звинувачення проти юдеїв з'являються у християнського автора, а саме у Луки Туйського (XIII ст.), котрий говорить про те, що юдеї підступно зрадили християн Толедо на велике свято Вербної неділі, однак цей сюжет не знаходить підтвердження в інших джерелах як мусульманських так і християнських.

4.2. Роль готської знаті. Найбільш часто згадуваним сюжетом про зраду готської знаті можна вважати сюжет про графа Юліана, який був описаний вище. Але не можна опускати і інші свідчення.

В Мосарабській хроніці не засвідчено про зраду готської знаті.

У арабського автора абд ал-Хакама є свідчення, що коли Муса відправився до халіфа аль-Валіда, то він залишив в Іспанії свого сина Абд

ал-Азіза, як намісника Андалусії. Ал-Азіз одружився на християнці, яка за словами автора була донькою Родеріха.

Також в цій війні брали участь сини Вітіци, які виступали за свої інтереси законних спадкоємців Вестготського престолу. Вперше вони з'являються у Хроніці Альфонса III. Автор нам показує, що сини Вітіци були підбурювачами вторгнення арабів в Іспанію та зрадниками готів [8, аб. 7]. Хроніка Альфонса III не називаю нам їх імен.

Ібн аль-Кутія повідомляє на багато більше подробиць та деталей про синів Вітіци треба зазначити, що автор вважає себе їхнім нащадком. Зокрема він знає їхні імена: "Старшого з них звали Оломонд, середнього — Ромуло, а молодшого — Артабас" [3, ст. 373]. Після смерті свого батька вони не зайняли престол, оскільки вони ще були не у віці, але регентство обіймала їхня матір. Однак, Родеріх (за словами автора він був воєначальник) повстав проти дружини Вітіци і вигнавши всю його сім'ю став королем. Однак коли араби вторглися на землю вестготів, Родеріх вирушив до синів Вітіци (бо до того часу вони змужніли) і просив допомоги у війні з мусульманами. Сини дали згоду, але в таємниці змовилися з Таріком про те, що вони присягають на вірність арабському халіфу, але водночас залишаються королями Вестготів, тобто стають васалами, цей договір вони засвідчили. І в період битви сини Вітіци покинули поле бою. Потім вони знайшли Таріка і вирушили до Муси ібн Нусайр, і від нього вони вирушили до халіфа Аль-Валід і той погодився на їхні умови. Потім вони повернулися на батьківщину. Ібн аль-Кутія ретельно повідомляє де знаходилися землі синів Вітіци і про їх нащадків. Старший брат Оломонд помер, залишивши дочку Сару аль-Кутія, яка стала далекою прабабкою самого ібн аль-Кутія. Молодший брат Артабас захотів розширити свої володіння та розпочав війну проти своїх братів. Нам невідомо чим закінчився цей конфлікт, але можна припустити, що помірив їх халіф аль-Малік. Що ж до Ромуло, то він постійно жив у Толедо [3, ст. 373-375]. Аль-

Маккарі теж пише про зраду синів Вітіци. Так як Родеріх узурпував владу і сини Вітіци хотіли повернути батьківський трон, вони вступили в змову з Таріком, і за договором сини Вітіци мусили перед битвою перейти на бік Таріка [2].

Хроніка Луки Туйського дає нам імена Фармалій та Експуліон. Лука Туйський повідомляє нам імена синів Вітіци і вони зовсім не схожі на імена, які нам надав ібн аль-Кутия. У розпал жорстокої битви 19 липня 711 р. на річці Барбате, перебуваючи на флангах вестготської армії, загони синів Вітіци не вступили в бій і пішли з поля битви, тим самим не підтримали короля Родеріха [4, аб. 62; 15, ст. 118]. Вони мали свої причини, оскільки вони вважали, що вестготський трон належить їм. Тим самим вони вступили в змову з графом Юліаном, щоб допомогти арабам скинути владу Родеріха. Але в арабів були зовсім інші плани, ласий шматок Європи манив їх, по-перше багатий на ресурси материк, а по-друге плацдарм для подальших завоювань та поширення своєї релігії.

Родріго Хіменес де Рада повідомляє нам інші імена синів Вітіци у нього їх тільки двоє Сісіберт і Еба. Автор підкреслює негативне ставлення готського суспільства до спадкоємців Вітіци. Після смерті батька вони втекли до графа Танжерського Рецила. Що дозволило їм рано вступити в контакт з арабами разом з графом Юліаном, також родич Вітіци. Родріго Хіменес де Рада повторює повідомлення про зраду синів Вітіци та змову з Таріком.

Аль-Маккарі надає на свідцтво про Теодоміра (Тудмір) правитель Оуріувела (Оріхвела), котрий пішов на відчайдушний крок, постриг наголо жінок міста, видавши їм стебла тростин і відправив їх на стіни міста, щоб араби вважали, що місто добре захищено. Арабськи воєначальники купилися на цю хитрість і підписали мирний договір із Теодоміром. А потім дізналися про обман все таки вирішили зберегти свою обіцянку. Гарантували його володінням мир і, як пише аль-Маккарі, лише мала

чисельність залишилась у місті Оуріувела [2]. Вочевидь Теодомір зберіг свою владу у цьому регіоні. Цю ж історію розповідає Родріго Хіменес де Рада але не називає імені Теодоміра, натомість уточнює що місто назване арабами Оуріувела відповідає відомому іспанському місту Мурсія [7, Кн. III. Гл. 24].

Хроніка Родріго Хіменес де Рада зазначає наступне: «І ось, сарацини поставили на чолі окремих районів намісників, які мали збирати данину та податки з бідних виноградарів та християнських землеробів, їм було дозволено жити за умови виплати податків». Яскравим прикладом є Мунус християнин, котрий вірогідно походив із готської еліти і перейшов на сторону завойовників. Він був правителем Хіхона [7, Кн. IV. Гл. 1]. Ця історія не є вигадкою пізніх арабських джерел або Родріго Хіменес де Рада і це підтверджує Мосарабська хроніка 754 року. Теудімер, який був воєначальником за королів Егіки і Вітіци, запам'ятався перемогами над візантійцями. Він неодноразова перемагав також і арабів і врешті уклав договір із Абд аль-Азізом сином Муси ібн Нусайра. Договір діяв до самої його смерті у 744 році. Володіння Теудімера перешли до його сина Атанагільда сучасника створення хроніки [5, аб.74-75] .

Нажаль джерела повідомляють надзвичайно мало про церковні події Вестготського королівства в умовах завоювання. Єдиною яскравою персоналією є голова Вестготської церкви, Толедський єпископ Оппа, який описаний у наступному розділі. Про якого згадують всі християнські джерела: Мосарабська хроніка 754 року, хроніки Альфонса III, Родріго Хіменес де Рада і Луки Туйського. Оппа перейшов на сторону Муси ібн Нусайра допоміг йому захопити у полон деяких знатних сеньйорів з Толедо і брав участь у арабських походах до Астурії. Примітно що за Мосарабською хронікою Оппа був сином короля Егіки і тим самим братом наступного короля Вітіци. А хроніка Альфонса III називає його одним із синів короля Вітіци.

Нажаль джерела не дають можливості дослідити в усіх подробицях дії готської знаті. Однак декілька яскравих прикладів джерелами надано при чому особливо примітними є зрадницька діяльність представників сім'ї колишнього короля Вітіци.

Розділ 5

Боротьба Астурії

У ході мусульманського завоювання Піренейського півострова основні міста та адміністративні центри півострова потрапили до рук Омейядського халіфату. Контроль над центральними та південними регіонами, такими як долини Гвадалквівіра або Ебро, становив дуже мало проблем. Однак у північних горах практично не існувало міських центрів і підпорядкування цих регіонів Піренейського півострова мало здійснюватися долина за долиною. Мусульмани часто вдавалися до захоплення заручників, щоб забезпечити утихомирення новозавойованих земель.

Після вторгнення Таріка, яке в 711 році досягло Толедо і навіть Асторги в Галісії, намісник Іфрикії Муса ібн Нусайр наступного року перетнув Гібралтарську протоку і провів масштабну операцію завоювання, яка привела його до захоплення міст Меріда, Сарагоса та Леріда. На останньому етапі своєї військової кампанії він досяг північного заходу півострова, де йому вдалося захопити міста Луго та Хіхон. У цьому останньому місті він розмістив невеликий загін берберів під командуванням губернатора Мунуса, чия місія має полягати у зміцненні влади мусульман над Астурією. Як гарантія підпорядкування регіону, деякі дворяни були взяті у полон або під охорону. Очевидно з джерел, що серед них був Пелайо [8, аб. 8].

Мосарабська хроніка, єдина майже сучасна хроніка ігнорує боротьбу Пелайо, але згадує про те що з'явилася нова держава, яка оселилася в горах і продовжила боротьбу проти окупантів [5, аб. 71]. Єдине, що можна побачити в Мосарабській хроніці, то це звістка про утікачів у гори, котрих «спіткала голод і інші різновиди смерті». Оскільки Мосарабська хроніка створювалася в середовищі християнського населення підкореного арабами то вочевидь події по землях які залишилися вільними від завоювання укладачів хроніки взагалі не цікавили. Як не цікавили вони загалом і мусульманських авторів.

Арабський автор абд ал-Хакам, не пише про продовження боротьби андалусців, але тільки зазначає: «А народ ал-Андалуса в продовженні деяких років не об'єднував ніякий правитель» [1, ст. 231]. Автор тільки описує нам внутрішні інтриги арабських ватажків. Ібн аль-Кутия так як і абд ал-Хакам теж не дає нам жодної інформації про подальшу боротьбу астурийців. Навіть і не згадує про Пелайо. Ось тут варто задати питання, чому аль-Хакам не звернув уваги на Астурію яка залишилася вільною, і не написав про Пелайо? На мою думку він був зосереджений на внутрішніх конфліктах арабів. А ібн аль-Кутия так як він був пізній автор, не побачив у аль-Хакама продовження протидії і теж не написав про це.

Перше джерело з доступних нам, що розповідає про початки Астурийського королівства, це хроніка Альфонса III. Сам Альфонсо III був прапраправнуком герцога Педро Кантабрійського, соратника Пелайо. Тому і не дивно король Альфонсо III приділяє так багато уваги особі Пелайо.

Пелайо, як стверджує Хроніка Альфонса III, був мечоносцем у королів Вітіци та Родеріха. Ми не можемо стверджувати, що Пелайо (в латиномовних текстах він – Пелагій) був астурийцем. Скоріш за все він був одним із багатьох біженцем до гір Астурії. Там він поступив на службу до місцевого префекта на ім'я Мунуса. Дізнавшись, що його сестра вийшла заміж за Мунуса, в той час як Пелайо виконував обов'язок посланця. Він не ухвалив шлюб своєї сестри із Мунусом і в той же час підіймає місцевих мешканців на повстання, проголошуючи себе захисником церкви. На горі Аусеба він зібрав людей, які протистояли арабам і там його проголосили своїм головою. Мусульмани зібрали військо, за хронікою Альфонса III чисельністю 187 тисяч (швидше за все чисельність була завищена). На чолі армії стояв Алькам, який вирушив разом з Оппою, єпископом Толедським і сином короля Вітіци для того, щоб приборкати «бунтівників». Коли вони досягли гори, на якій знаходився Пелайо між ним і єпископом, відбулася розмова, в якій Пелайо представляє себе як віруючу людину, яка не відступає перед небезпекою. І після їхньої

розмови, єпископ Оппа звернувся до арабів: «Ідіть вперед і боріться. Ви чули, що він мені відповів. Мені здається, ви ніколи не досягнете миру з ним, крім силою меча» [9, аб. 9]. Але битву виграв Пелайо. В хроніці описано, що коли камені арабських катапулт наближалися до святилища святої діви Марії, що було всередині печери Ковадонга, вони повертали назад і вражали мусульман. Ця битва надала Пелайо великий престиж і спровокувала масове повстання астурийців. Алькам був убитий, а Оппа взятий у полон. Мунуса, опинившись на той час ізольованим у все більш ворожому регіоні, вирішив покинути Хіхон і попрямувати до Месету через Камін-де-ла-Меса. Проте, згідно з цитованою хронікою, його було перехоплено і вбито астурийцями в Олалії.

Попри величезні масштаби, якими наділяє битву хроніка Альфонса III, скоріше за все вона була відносно невеликою, у ній брало участь лише кілька сотень берберських та астурийських воїнів. Єдиний арабський погляд на «битву» при Ковандонзі полягає в тому що за словами аль-Маккарі, «за часів Анбаси ібн Сухайм Аль-Кальбі (губернатор Андалусії у 721-726 роках), піднявся у землі Галісії дикий осел на ім'я Пелайо», але арабські воїни «завоювали Памплону в Галісії, і не залишилося нікого, крім скелі, де ховався він із 300 своїх...». З ними він раптово атакував сарацинський дозор і тут же зник у горах. Мусульмани пізніше взяли в його облогу, але вирішивши з такими нікчемними силами, Пелайо не становить для них ніякої небезпеки, зняли облогу» [8, комент. 27].

Далі хроніка Альфонса III розповідає що після перемоги дона Пелайо в битві при Ковандонзі (722 р.) над мусульманами в Астурийських горах було засновано королівство Астурія. Хроніка Альфонса III оповідає, як Альфонсо син герцога Педра Кантабрійського прибув до королівства через деякий час після битви при Ковандонзі, і одружився з Ермесіндою донькою Пелайо [7, аб. 11]. У перші десятиліття контроль Астурії над різними областями королівства був усе ще досить слабким, і тому їм доводилося постійно зміцнювати через

шлюбні союзи з іншими могутніми сім'ями з півночі Піренейського півострова.

Після смерті Пелайо в 737 р. монархом обирається його син Фавіла або Фафіла. Згідно з хроніками, Фафіла був убитий ведмедем в одному з випробувань хоробрості, які зазвичай вимагалися від знаті того часу [8, аб. 12]. Володіння Фавіли успадковує Альфонсо I через шлюб з дочкою Пелайо, Ермесіндою. Смерть Фавіли уможливила його сходження на престол. Саме Альфонсо ініціює територіальну експансію невеликого королівства, просуваючись на захід у Галісію та на південь із безперервними вторгненнями в долину Дуеро, захоплюючи міста та селища та відводячи їх мешканців у безпечніші райони: «Він взяв: Луго, Туй, Порто, Анег'ю, значне місто Брагу, Візеу, Чавес, Ледесму, Саламанку, Нуманцію, яка нині зветься Самора, Авілу, Асторгу, Леон, Сіманку, Сальданью, Амайю, Сеговію, Осму, Сепульведу, Аргансу, Клуњу, Маве, Оку, Міранду, Ревенгу, Карбонаріку, Абейку, Сеницero та Алесанко, усіма фортецями, віллами і селами» [8, аб. 13] Спочатку астурійська експансія здійснювалася переважно через кантабрійську територію. Фруела I, син Альфонсо I, зміцнює та розширює володіння свого батька. Він убитий представниками знаті. [8, аб. 16]

Родріго Хіменес де Рада ще детальніше розповідає про Пелайо. [7, кн. IV. гл. 1-4] Хіменес де Рада уточнює місця які залишилися не завойовані арабами, а саме гори Астурії, Біскаї, Алави, Гіпускоа, Руконі та Арагона. Родріго Хіменес де Рада переповідає сюжет про боротьбу Пелайо проти арабів. Все почалося з того, що намісник Хіхона Мунус закохався в сестру Пелайо і захотів нею заволодіти. Мунус знав, що Пелайо не дасть дозвіл на шлюб і тим самим відправляє його в Кордову. А сам одружується з його сестрою. Однак, коли Пелайо повернувся з місії, він забрав свою сестру і сховався в Астурії. Ображений цим вчинком, Мунус пише Таріку, що Пелайо прямо виступає проти арабського халіфа і скликає боротися проти мусульманського ярма. Тарік відправляє війська до Мунуса і вимагає негайного знищення повсталых.

Мунус склав план про затримання Пелайо, але план був розкритий одним з вірних людей Пелайо. Він почав вести партизанську війну. І військо, яке прийшло для його затримання, повернулося до Кордови. Тоді Тарік відправив проти Пелайо воєначальника Аль-Хакама і вже знайомого нам Оппу, архієпископа Севільського, сина Егіки, щоб той переконав Пелайо підкоритися і припинити повстання. Пелайо сховався в печері Ковандонга, чекаючи на армію арабів. Коли вони розбили табір біля цієї печери, єпископ Оппа звернувся до Пелайо, щоб той вгамувався і подумав про наслідки які чекають на астурійців у випадку перемоги арабів. Але Пелайо залишився при своїй думці. Після цих переговорів армія арабів розпочала штурм печери. Ця битва закінчилася перемогою астурійців, воєначальник аль-Хакам був убитий, а Оппа потрапив у полон [7, Кн. IV. Гл. 1]. Після перемоги, Пелайо контратакував армію арабів і біля селища Олалія вбив Мунуса. Далі вони захопили місто Леон [7, Кн. IV. Гл. 4]. Цим сюжетом автор закінчує розповідати про боротьбу Пелайо. Окрім Родріго Хіменес де Рада був служителем церкви то він також звертає увагу, що Урбан єпископ Толедо переніс до Астурії ковчег з мощами і твори християнських авторів Ільдефонса і Юліана Померія. Для середньовічної ментальності це вчинок символізував легітимність нової держави. Далі він описує наступних королів Астурії відповідно до хроніки Альфонса III додаючи нові деталі та нових дійових осіб.

Згадка Пелайо в арабських і християнських джерелах. Не залишає сумніву в історичності цього діяча. Найбільш детально він з'являється у християнських джерелах у кінці X ст. у хроніці Альфонса III, пізніше у хроніці Родріго Хіменес де Рада та в інших християнських джерел. Але християнські-іспанські джерела мають перебільшувати масштаби повстання і дії Пелайо та романтизують ці події.

Висновок

Аналіз свідчень мусульманських і християнських джерел, що стосуються подій завоювання Арабським халіфатом Піренейського півострову, дозволяє реконструювати огляди і уявлення середньовічних мусульманських і християнських істориків щодо того якими могли бути причини падіння Вестготського королівства та вторгнення арабів на його землі. Лише побіжно джерело згадує про кризу влади у Вестготському королівстві та про інші реальні причини завоювання. Але головну увагу середньовічні джерела приділяють в якості причини завоювання арабами Піренейського півострову сварці графа Юліана з останнім королем Вестготського королівства Родеріхом. Сварка була через те що Родеріх знехестив дочку Юліана. Слід зазначити, що кожна джерельна традиція трактує цю сварку по-своєму. Якщо ми звернемося до хроніки Альфонса III зауважимо, що дочку Юліана взяв силою король Вітіца, а не Родеріх. Але всі інші автори пишуть, що це злодіяння вчинив Родеріх. Також джерела масово звинувачують сім'ю Вітіци в тому, що саме через їхні інтриги та амбіції араби розпочали повномасштабне завоювання Іспанії. Тут фігурують сини Вітіци, яким не дістався батьківський трон і вони вирішили його повернути за допомогою мусульман, уклавши, швидше за все, договір про спільну взаємодопомогу. Характерним є те що джерела мусульманського походження тяжіють повністю перекласти відповідальність за початок війни на графа Юліана та на самовільно діяльність Таріка. Крім того починаючи з Абд ар-Рахмана ібн Абд ал-Хакама присутня тенденція посилатися на стародавні пророцтва, які робили завоювання неунікненним. В той же час християнські джерела приділяють увагу слабкості Вестготського королівства в умовах правління узурпатора Родеріха.

Кожна хроніка дає нам різні дати початку завоювання. У мосарабській хроніці є своє літочислення, вона приводить рік ери, яке за рахунком правління візантійського імператора та арабського халіфа та рік мусульман. Так ось хроніка надає нам 711 рік вторгнення арабів. Не треба забувати, що мосарабська хроніка вважається однією зі старшої хронік, яка нам доступна, описує про вторгнення арабів в Іспанію. Ібн аль-Хакам надає не точний рік, а лише каже що початок вторгнення розпочався між 710 роком та 711 роком (швидше за все це був кінець 710 року). Ібн аль-Кутия визнає, що араби вторглися в двадцятих числах червня 711 року. Аль-Маккарі стверджує, що напад стався у червні-серпні 711 року. Хроніка Альфонса III представляє навіть дату і місяць вторгнення 11 листопада 714 року. Водночас у арабів цей рік символізує закінчення війни. Лука Гуйський теж дотримується цієї дати, а ось його сучасник Родріго Хіменес де Рада каже, що війна почалася в 713 році. Так чи інакше ми не можемо стверджувати, що вторгнення арабів на Піренейський півострів почалося з 711 року, але цим роком історики дотримуються.

Мосарабська хроніка подає дуже мало інформації про хід завоювання, але просто згадує найбільш значні події.

Арабські джерела описують хід завоювання дуже детально. Літературні традиції змушують їх навіть наводити деякі анекдоти про хитрість арабів та пророцтва, які стверджували, що Вестготи в будь-якому разі повинні були програти цю війну саме берберам, які прийняли іслам. Зокрема це можна спостерігати у творах ібн Абд ал-Хакама та Ібн аль-Кутия. Аль-Маккарі ще більш детально описує хід завоювання, так як він збирав всі свідчення арабських авторів, включаючи Ібн Хайян і Абу Зейд Абдуррахман ібн аль-Хадрамі (відомий як Ібн Хальдун).

Лука Гуйський та Родріго Хіменес де Рада у найдрібніших подробицях описує хід завоювання, наводячи чисельність обох сторін та географічні

відомості. Всі джерела показують нам просування мусульманських військ та значні битви, які вирішували долю Вестготського королівства.

В цьому завоюванні виділяють євреїв. Більшість арабських джерел розповідають про те, що арабські воєначальники залишали підкорені міста місцевим єврейським громадам для опіки. Ця практика в арабському завоюванні стала майже повсюдною. Але це все згадується тільки в арабських джерелах. Інших вказівок на активну участь євреїв у завоюванні арабські джерела не подають. Натомість християнський автор XIII с. Лука Туйський першим звинувачує єврейську громаду Толедо у зраді. Мабуть це звинувачення стало поширеним оскільки викликало у юдейській літературі XV ст. прагнення захиститися від цього звинувачення.

Найбільш часто згадуваним сюжетом про зраду готської знаті можна вважати сюжет про графа Юліана. Також вважаються зрадниками і сини Вітіци. Серед духовних осіб, які були колаборантами, можна згадати єпископа Оппу. Частина джерел стверджують, що він був сином Егіки і братом Вітіци, інші припускають, що він був сином Вітіци. Іншим помітним представником вестготської знаті був Теудомір чи Теудімер, який увічнив пам'ять про себе перемогами над візантійцями та арабами. В подальшому він примусив арабів до перемир'я і арабські намісники дотримувалися цього договору навіть за правління його сина. Остання історія викликає тим більшу довіру, тому що міститься в найдавнішому джерелі Мосарабській хроніці 754 року.

Що тільки християнські джерела розповідають про те як проти арабів виступили астурійці під командуванням Пелайо. Він продовжив війну проти мусульман та заснував нове королівство на півночі Піренейського півострова в горах Астурії. І щоб укріпити свою владу він почав укладати шлюбні союзи з могутніми сім'ями Піренейського півострова цього регіону. Завдяки цим союзом після смерті Фавілі (син Пелайо) трон зайняв зять Пелайо Альфонс I, який продовжив його політику та заклав династію

королів Астурії з якої власне відродилася іспанська-християнська державність. Арабські джерела майже нічого не згадують про спротив Астурії.

В порівнянні християнських та мусульманських джерел простежується взаємозалежність сюжетів. Ось наприклад, сини Вітіци з'являються вперше у хроніці Альфонса III, християнському джерелі. Але швидко знаходять своє місце у арабських авторів. Цьому сприяло те, що перший арабський автор який згадує про синів Вітіци, Ібн аль-Кутия вважав себе одного з них нащадком. І ця взаємозалежність спостерігається не лише із сюжетом про синів Вітіци. Родріго Хіменес де Рада знав арабську мову і добре орієнтувався в мусульманській історичній літературі. Завдяки цьому його «Готська Історія» об'єднує як сюжети традиційні для християнського так і мусульманського історіописання.

Література

Джерело

1. Абд ал-Хакам. Завоевание Египта, ал-Магриба и ал-Андалуса / Пер. С.Б. Певзнера. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus7/Abdalhakam/frametext6.htm> (дата звертання 22.05.22)
2. Ахмед ибн Моххамед Аль-Маккари. История Мусульманских Династий в Испании / Текст пер. по изданию: Ahmed Ibn Mohammed al-Makkari. The history of Mohammedan dynasties in Spain. London. 1840-1843. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus7/Makkari/frametext41.htm> (дата звертання 22.05.22)
3. Ибн Аль-Кутыйя. История Завоевания Андалусии / Пер. Б. Шидфар и В. Микушевича. URL: https://www.vostlit.info/Texts/rus15/Ibn_al_Kutyja/text.phtml?id=1667 (дата звертання 22.05.22)
4. Лука Туйский. Хроника Мира, / Пер с лат. Дьяконов И.В. URL: http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Luca_Tudensis/frametext3.htm; https://www.vostlit.info/Texts/rus17/Rodrigo_Chimenes_de_Rada/frametext4.htm (дата звертання 22. 05. 22)
5. Мосарабская хроника 754 год. / Пер. С. Железнов. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus5/Mosarab/frametext.htm> (дата звертання 22. 05. 22)
6. Мосарабская хроника 754 год. / Пер. Ю.Б. Циркина. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Mosarab/text2.phtml?id=12371> (дата звертання 22. 05. 22)
7. Родриго Хименес де Рада. Готская история, книга III / Пер. с лат. И.В. Дьяконов URL: http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Rodrigo_Chimenes_de_Rada/frametext3.htm (дата звертання 22. 05. 22)

8. Хроника Альфонса III / Пер. С. Железнова. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/rus4/AlfonsoIII/frametext.htm> (дата звертання 22. 05. 22)

Література

9. Альтамир-и-Крева, Рафаэль. История Испании / Пер. с исп. Е.А. Вадковской и О.М. Гармсен. М: «Иностранная Литература», 1951. С.512.
10. Гретц Г. История евреев от древнейших времен до настоящего, Том 5. Одесса: «Издатель», 1906. 450 с.
11. История Испании, Том 1. С древнейших времен до конца VII века. М.: «Индрик», 2012. 696 с.
12. Леви-Провансаль Э. Арабская культура в Испании / Пер. с фр. И.Р. Бабаянц. М.: «Наука», 1967. 96 с.
13. Пискорский В.К. История Испании и Португалии. С.-Петербург: Акц. общ. «Брокгауз-Ефрон», 1909. С. 276.
14. Уотт У.М. и Какиа П. Мусульманская Испания. URL: <https://e-libra.ru/read/469793-musul-manskaya-ispaniya.html#1741095485> (дата звертання 29. 01. 21)
15. Циркин Ю. Испания от античности к Средневековью. URL: <http://loveread.ec/contents.php?id=75992> (дата звертання 05. 05. 21)
16. Чернина Л.В. Евреи в вестготском законодательстве // Вестготская правда (Книга приговоров) / О.В. Ауров, А.В. Марей. Вестготская правда (Книга приговоров). Латинский текст. Перевод. Исследование. М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2012. С. 152-170
17. Fillios D. K. Legends of the Fall: Conde Julian in Medieval Arabic and Hispano-Latin Historiography // Al-Andalus, Sepharad, and medieval Iberia: cultural contact and diffusion. Boston: Brill, 2009. P. 219-234
18. Roth N. Jews and the Muslim Conquest of Spain // Jewish Social Studies. Vol. 38, 1976, No. 2. P. 145-158

